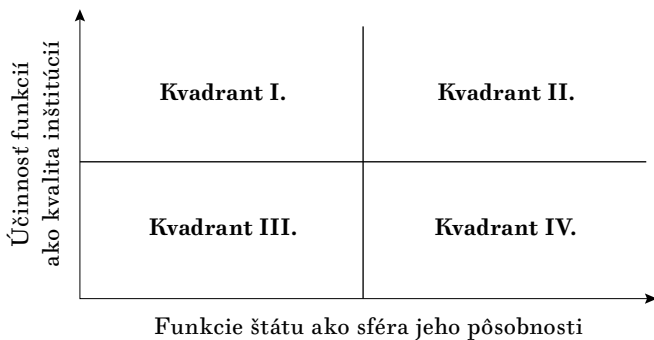

1. KAPITOLA

na tejto osi zoraďovať podľa významu, dôležitosti, rôznej miery ich detailného rozlíšenia a pod. Na základe určitého zovšeobecňujúceho pohľadu by sme mohli hypoteticky vymedziť nasledujúce funkcie štátu: výroba statkov vhodných pre spoločnosť, obrana, vláda zákona a poriadku, ochrana vlastníctva, makroekonomické zásahy, verejná zdravotná starostlivosť, zlepšovanie rovnosti, spravodlivosti, vzdelanie, regulácia financií, redistribúcia dôchodkov, regulácia monopolov, sociálne poistenie, ochrana životného prostredia, sociálne programy, komplexná redistribúcia dôchodkov a pod. Konkrétne vymedzenie funkcií v jednotlivých štátoch sa bude líšiť a v čase sa môže meniť tak čo do konkrétneho obsahu, ako aj do poradia dôležitosti.

Obrázok 1 Funkcie štátu a ich účinnosť²

Na zvislej osi na obr. 1 budeme označovať, s akou účinnosťou štát plní vymedzené funkcie vzhľadom na kvalitu inštitúcií, prostredníctvom ktorých sa funkcie štátu realizujú. Inštitúcie predstavujú množiny pravidiel ovládajúcich konanie a správanie ľudí. Štruktúrujú náš život, umožňujú alebo aspoň uľahčujú naše očakávania, vnášajú do života spoločnosti poriadok. Ako každé obmedzenie v cieľovom správaní aj inštitúcie generujú potrebné informácie. Inštitúcie majú formálny a neformálny charakter.

² Vychádzame z grafického zobrazenia, ktoré uvádza F. Fukuyama (2004, s. 23), a mierne sme ho modifikovali z hľadiska nášho výkladu.

1.3 Konvergencia spoločenských systémov a štát

Inšpiratívnym podnetom na hlbšie pochopenie historickej podmienosti charakteru štátu a jeho funkcií môžu byť aj teórie konvergenzie. Historický retrospektívny pohľad ukazuje, že pôvodný vzťah kapitalizmu a komunizmu ako absolútnych, vzájomne sa vylučujúcich protikladov sa síce ideologicky formálne dlhodobo reprodukoval a sčasti ešte reprodukuje, no reálne sa od začiatku v rastúcej miere začali vzájomne ovplyvňovať a ich systémotvorné prvky sa začali aj zblížovať a prelínať. Na strane kapitalizmu to boli napríklad rôzne podoby makroekonomickej regulácie, indikatívneho plánovania, sociálneho štátu a pod. Na strane komunizmu, resp. socializmu, to bolo predovšetkým teoretické i praktické utváranie priestoru pre viac či menej limitované, a hoci v mnohom deformované, no postupné reálne pôsobenie prvkov trhového mechanizmu. Tieto trendy našli svoje odzrkadlenie v 60. rokoch 20. storočia v teórii konvergenzie spoločenských systémov – kapitalizmu a socializmu. Z hľadiska úlohy štátu ju zaujímavo formuloval J. K. Galbraith, ktorého dielo syntetizuje americký inštitucionalizmus a keynesovskú makroekonómiu.

Trend ku konvergencii J. K. Galbraith primárne odvodzuje z vnútorných transformačných premien samotného kapitalizmu a sprostredkované z reálnej existencie socialistických štátov. V rámci vyspelých kapitalistických štátov sa vplyvom technického pokroku sformovala technoštruktúra zosobňovaná profesionálnymi manažérmi, vedcami a odborníkmi, ktorí vytvárajú strategické rozhodnutia vo veľkých korporáciách. Rastúci podiel sektoru veľkých korporácií podľa Galbraitha znižuje počet predávajúcich a kupujúcich, ktorí sa stále viac poznajú, a takisto vedie k tomu, že na trhoch, kde prevládajú moderné korporácie, platia dohodnuté relatívne stále ceny. Sektor korporácií sa stáva plánovitým sektorom, ktorý postupne vytesňuje konkurenčný trh. Túto tendenciu považoval za nezvratnú a navyše ešte podporovanú rastúcou úlohou štátu v modernej ekonomike. Fungovanie veľkých korporácií mení mechanizmus alokácie zdrojov a vytváranie rovnováhy v ekonomike, čo chápal ako určitú alternatívu trhovej samoregulácie. Proti veľkým korporáciám vo výrobe postupne vznikajú iné silné korporácie v obchode, službách, sil-

2. KAPITOLA

a ním podmienennej sústavy administratívne direktívneho centrálného plánovania a riadenia socialistických ekonomík. Nevyhnutnosť zásadných korekcií v štruktúre faktorov ekonomického rastu a v substitučných procesoch medzi nimi otvorila priestor technologickej a inovačnej revolúcii. *Kľúčová úloha pri riešení uvedených protirečení sa sústredila na masovú obnovu morálne a ekonomicky zastaraného fixného kapitálu, ktorá umožnila zásadné inovačné prezbrojenie výrobnjej základne.*

Na základe toho potom prebiehal nevyhnutný proces očisťovania a prestavby výrobných a spotrebných štruktúr. Sprievodným znakom týchto zmien sa stalo nebývalé vystupňovanie vedecko-technickej a kvalitatívnej konkurencie a výrazne progresívna diferenciacia cien, keď medzi špičkovou a ešte predajnou najnižšou úrovňou produkcie, osobitne sofistikovanej, sa vyskytovali až stonásobné rozdiely v cenách. Boj o monopol vedecko-technického predstihu začal mimoriadne dynamizovať technologickú a inovačnú revolúciu. Za týchto okolností sa ukázalo, že skúmanie a komparácia adaptačných procesov podľa formálnych časových horizontov – ročné, päťročné a pätnásťročné – by nemohli reálne postrehnúť podstatu zmien. Preto sme z hľadiska časového horizontu za východisko zvolili cyklus obnovy fixného kapitálu, presnejšie rýchlosť, frekvenciu a kvalitatívnu úroveň tejto obnovy ako objektívny materiálny základ *strednodobých adaptačných procesov*. Rôzne racionalizačné, neinvestičné, resp. investične nenáročné a iné prispôsobenie v rámci jedného cyklu potom predstavujú *krátkodobé adaptačné procesy*. Prevratné zmeny, založené na využití inovácií najvyšších rádov, vyžadujúcich obrovské nasadenie investičných zdrojov vo viacerých cykloch obnovy fixného kapitálu, resp. základných výrobných fondov, majú charakter *dlhodobých adaptačných procesov*.¹⁵

Pre adaptačné procesy vo vyspelých kapitalistických štátoch (VKŠ) bolo príznačné, že sa zvýšila angažovanosť štátu pri dlhodobom formovaní štrukturálneho profilu národnej ekonomiky a kľú-

¹⁵ Podrobnú komparatívnu analýzu adaptačných procesov uvádzame v monografii *Kapitalizmus 80. rokov a jeho odraz v buržoáznom ekonomickom myslení* (Iša a kol., 1988).

možnosť predávať po celom svete a vlády by nemali ochraňovať domáce podniky. Všetky ceny vrátane ceny práce by mal určovať trh, teda žiadna minimálna mzda. Treba privatizovať zdravotníctvo, vzdelanie, poštu, dôchodky a dokonca i národné parky a vyvlastniť, t. j. rozpredať všetko, čo sa behom desaťročia vybuďovalo verejnými prácami. Skrátka všetok verejný majetok mal byť z princípu prevedený do súkromných rúk.

To, čo predchádzajúcej fáze kapitalistickej expanzie a dravého rastu zabezpečoval kolonializmus, „Friedmanova vojna proti „sociálnemu štátu“ a „veľkej vláde“ mala teraz zabezpečiť ako „nový zdroj rýchleho bohatstva – ale už bez dobývania nových teritórií. Sám štát sa stal novým nedobytným územím a jeho verejné služby a majetok boli rozpredané výrazne pod cenou (Kleinová, 2010, s. 81).

Friedmanovský koncept chicagskej školy už od začiatku nemal len akademické ambície prezentovania novej teórie, ale si cielene razil cestu do nekompromisného presadenia sa v praxi. Prvou líniou, na ktorú sa sústredil, bolo odstránenie developmentalizmu v Južnej Amerike, predovšetkým v Čile. Santiago považovali za semištie štátom riadenej ekonomiky, kde sa mal otestovať prielomový experiment nastolenia voľného trhu.²⁴

²⁴ Plán vymysleli A. Patterson, riaditeľ Úradu OSN pre medzinárodnú spoluprácu v Čile, a T. W. Schultz, vedúci katedry ekonómie Chicagskej univerzity, ktorí v spolupráci s dekanom Katolíckej univerzity v Čile vypracovali program známy ako „Projekt Chile“, zahájený v roku 1956. Chicagska univerzita sa stala centrom indoktrinácie friedmanovskej teórie. V rámci jej organizovaného transferu do Čile platili školné stovky čilských študentov. Mnohí z nich boli „friedmanovskejší ako sám Friedman“ a po návrate si v srdci Santiaga vytvoril vlastnú malú chicagskú školu (Kleinová, 2010, s. 65). Keď v roku 1970 Allende vyhral voľby, už predstavovali „piatu kolónu“ pripravenú vyvíjať nátlak proti ekonomickým reformám, sabotovať ich v spolupráci so zahraničnými kruhmi, CIA a armádou, pripravujúcou prevrat. „Hoši z Chicaga presvedčili generálov, že sú pripravení doplniť brutalitu, ktorej bola schopná armáda, intelektuálnou investíciou, ktorá jej chýbala.“ Osem z desiatich hlavných autorov tzv. „Tehly“, t. j. 500-stránkového ekonomického programu, ktorými sa riadili rozhodnutia junty, študovali na Chicagskej univerzite (Kleinová, 2010, s. 74).

skupení účelovo homogenizovali globálne prostredie umožňujúce jeho lepšiu ovládateľnosť, a tým zväčšovali svoju moc a silu v presadzovaní strategických zámerov v globálnom vládnutí. Medzinárodný charakter inštitúcií a zoskupení v rézii dominantného globálneho aktéra navyše vytváral zdanie či mýtus ich medzinárodnej legitimity.

Homogenizáciu a unifikáciu globálneho prostredia rozvíjali a presadzovali USA širokým spektrom foriem v konkrétne historických podmienkach od vytvorenia FED-u, brettonwoodskeho systému, Svetovej banky (SB), Medzinárodného menového fondu (MMF), GATT-u, WTO cez regionálne integračné zoskupenia, ako EÚ a NAFTA, až po superintegráciu integrovaných, t. j. spájanie veľkých integračných zoskupení do globálnych super zoskupení voľného obchodu a pohybu kapitálu ako NAFTA a pripravovaná dohoda TTIP medzi USA a EÚ. Kľúčovú geostrategickú úlohu pri homogenizácii globálneho prostredia hral tzv. washingtonský konsenzus, ako operacionalizovaná forma trhového fundamentalizmu neoliberalnej hospodárskej politiky, vnucovanej najmä štátom rozvojového sveta a postsocialistickým štátom. Homogenizačné pôsobenie presadzované MMF a SB pri poskytovaní záchranných úverov bolo založené na neodiskutovateľných odporúčaní najmä pre fiškálnu reštriktívnu disciplínu, liberalizáciu, dereguláciu a privatizáciu. Pritom sa prejavovala určitá súvislosť medzi požadovanou tvrdosťou podmienok a geopolitickým postavením dlžníckeho štátu (Schmögnerová, 2016, s. 408). Ťažiskom systémovej homogenizácie a unifikácie bolo vo finančnom sektore – vo fiškálnej, v menovej, v kurzovej a vo finančnej politike a ich reformách.

Dôsledkom bola kvalitatívna inštitucionálna zmena v relácii štát a globálni aktéri, odpútanie ekonomickej moci od štátu a systémovej homogenizácia a unifikácia pravidiel, zabezpečujúcich strategickú ovládateľnosť vývoja v globálnych, regionálnych a štátnych súradniciach. Určujúcou metódou presadzovania podmienok neoliberalného konceptu MMF bola tzv. šoková doktrína, ktorá kládla dôraz na čo najrýchlejšiu realizáciu nadiktovaných transformačných zmien.

žovania daňových povinností vo väzbe na národné rozpočty hostiteľských štátov. Pritom treba brať do úvahy viaceré aspekty. Prvým aspektom je lokalizácia head officu, ktorý na základe svojho regionálneho umiestnenia priznáva dane. Druhý, mimoriadne dôležitý aspekt spočíva vo veľkom toku financií, tovarov a služieb a ich vzájomného zúčtovania vnútri TNK, ktorý prebieha v priestore mnohých štátov a optimalizuje sa tak, aby korporácia výsledne platila minimum daní. Významným aspektom daňového komfortu TNK je skutočnosť, že ich silná vyjednávacía pozícia a boj štátov o získanie priamych zahraničných investícií je spravidla sprevádzaný so získavaním daňových prázdnin. Špecifickým aspektom daňovej aktivity je snaha presunúť niektoré činnosti TNK do neutrálnych oblastí, kde neexistuje zdanenie, napríklad umiestnením serverov počítačových firiem na lodiach v medzinárodných vodách, t. j. mimo jurisdikcie národných štátov a mimo národných daňových štruktúr a štandardov.

Výslednicou vplyvu uvedených aspektov je v podstate neviditeľný prerozdeľovací proces obrovského rozsahu, ktorý na jednej strane znásobuje zisky TNK a na druhej strane zásadným spôsobom limituje a ohrozuje príjmovú stránku národných rozpočtov. V dôsledku toho zásadne limituje funkcie štátu, ktorých zdrojová náročnosť sa v dlhodobom historickom kontexte objektívne zväčšuje. Nedostatok zdrojov na sociálne zabezpečenie, ochranu a pomoc, na regulačnú a rozvojovú angažovanosť štátu v ekonomike a na zabezpečovanie rastúcich potrieb verejného sektora a univerzálneho prístupu k verejným službám (školsťvo, zdravotníctvo, sociálne služby atď.) nadobúda kritickú mieru.

Minimálne symbolické, resp. žiadne zdanenie obrovských ziskov musí niekto do určitej miery nahradiť, aby štát mohol ako tak fungovať. Do tejto pozície sú vmanévrovaní najmä obyvatelia a malé a stredné podniky, ktorým sa daňové povinnosti navyšujú o vynútený príspevok v rámci skrytého prerozdeľovacieho priestoru.

Osobitne treba zdôrazniť, že tento prerozdeľovací proces výrazne prispieva k extrémne zvyšujúcej sa príjmovej a majetkovej nerovnosti, ktorá sa stala nielen neúnosným morálnym hendikepom spoločnosti, ale nadobudla aj charakter tvrdej ekonomickej bariéry.

5. KAPITOLA

rom boli USA. Teraz sústredíme pozornosť na otázky, ako sa menia možnosti a nároky na fungovanie štátu v kvalitatívne sa meniacich podmienkach prechodu od unipolárneho k multipolárnemu systému globálneho vládnutia bez globálnej vlády. V čase, keď hlavnú pozornosť na seba pútala globálna kríza a chaotické protikrizové opatrenia, prebiehal nenápadný, no veľmi dôležitý proces prerozdelenia globálnej ekonomickej moci a vplyvu. V krátkom časovom rozpätí niekoľkých rokov sa úplne obrátil pomer síl medzi rozvinutými krajinami na jednej strane a novoindustrializovanými a rozvojovými krajinami na druhej strane. V rokoch 2008 – 2013 sa zásadne zmenil ich podiel na svetovom HDP v PPP.

Podiel krajín na svetovom HDP v PPP (v %)

Tabuľka 2

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Rozvinuté krajiny	55,1	53,6	51,9	50,4	49,6	43,2
Novoindustrializované a rozvojové krajiny	44,9	46,4	48,1	49,6	50,4	56,8

Zdroj: Economic Forecast – Spring 2009; European Economic Forecast – Spring 2010; European Economic Forecast – Spring 2011; European Economic Forecast – Spring 2012; European Economic Forecast – Spring 2013; European Economic Forecast – Spring 2014; European Economic Forecast – Winter 2015.

Podiel rozvinutých krajín klesol z 55,1 % na 43,2 % pri súčasnom zvýšení podielu novoindustrializovaných a rozvojových krajín z 44,9 % na 56,8 %. Osobitne významné je výrazné zníženie podielu USA z 20,8 % na 16,5 % sprevádzané podstatným zvýšením podielu Číny z 11,5 % na 15,8 %, pričom v súčasnosti už prevýšil podiel USA.

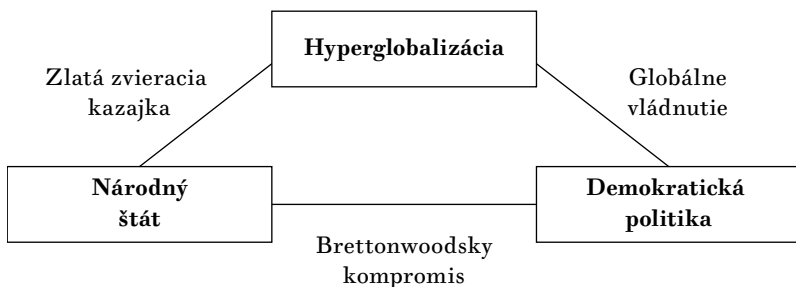
Podiel najväčších ekonomík na svetovom HDP v PPP (v %)

Tabuľka 3

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
USA	20,8	20,7	19,9	19,2	19,5	16,5
Čína	11,5	12,7	13,7	14,6	14,7	15,8
India	4,8	5,1	5,5	5,8	5,7	6,6

Druhý koncept zase ukazuje, že v rámci špecifických limitov môžu relevantní aktéri cielene projektovať zmeny a spoluvytvárať budúce smerovanie vývoja.

Nová kvalita spočíva v tom, že na kreovaní pravidiel multipolárneho systému globálneho vládnutia aktívne a rovnoprávne participujú zainteresované štáty, resp., že do novovytvorených medzinárodných organizácií a zoskupení sa štáty prihlasujú a vstupujú na základe ich suverénneho rozhodnutia. V intenciách kvalitatívnych zmien v globálnom vládnutí je originálnym príspevkom knihy D. Rodrika s názvom *Paradox globalizácie* (2011). Jej ústrednú myšlienku výstižne vyjadruje jej podtitul – *Prečo nemôžu globálne trhy, štáty a demokracia koexistovať*. Zdôrazňuje evidentný, no súčasnou hyperglobalizáciou prehliadaný a ignorovaný fakt, že legitimácia vládnutia sa v súčasnosti opiera a v dohľadnej budúcnosti bude opierať o demokraciu a jej mechanizmy ukotvené v rámci národných štátov. Preto záver vyjadrený v podtitule nazval *fundamentálnou politickou trilemou* a znázornil ju v podobe, ako je na obrázku 2 (s. 201).

Obrázok 2 Fundamentálna politická trilema

Z obrázku 2 vyplýva, že všetky súčasti nemôžu reálne existovať zároveň v tom istom čase. Vychádza z toho, že vo svete jednoducho existuje príliš veľa národno-štátnej diverzity, aby sa dala vtisnúť do reálne účinných a udržateľných pravidiel. Riešenie trilemy argumentuje prechodom k umiernennej ukotvenej globalizácii. Tento prechod by sa mal podľa neho realizovať podľa nasledujúcich siedmich princípov:

nách s vyspelou trhovou ekonomikou a napriek rozpracovanej teórii o zlyhaniach trhu. *Reálny priebeh transformácie odhalil, že „zachovanie funkcií štátu a jeho právneho rámca sa ukázalo byť pre budúcnosť jednotlivých krajín ako zásadné. Rovnako rýchlo sa prišlo na to, že transformácia neznamená zmenšovanie roly štátu“* (Myant – Drahokoupil, 2013, s. 199). Naopak, štát sa musel adaptovať na novú situáciu, na nové funkcie, ktoré mal plniť v trhovej ekonomike. „Spôsob a rozsah, v akom krajiny dokázali čeliť tejto výzve, medzi nimi vytvoril značné rozdiely“ (Myant – Drahokoupil, 2013, s. 199). Vo všeobecnosti funkcie štátu predstavujú schopnosť robiť a presadiť kolektívne záväzné rozhodnutia platné na celom území štátu (napríklad Rueschemeyer – Evans, 1985). Funkcie štátu a ich účinná realizácia závisí od štátneho aparátu organizovanom podľa byrokratických liniek a tiež na jeho integrácii do spoločnosti. Moderná byrokratická štátna organizácia má zásadný význam všeobecne, no v transformačnom procese osobitne, pretože:

- garantuje, aby štát v potrebnej miere fungoval ako zjednotený spoločný hráč,
- zabezpečuje nevyhnutný prenos informácií a zdrojov, ktoré umožňujú efektívne a koordinované správanie štátu,
- je predpokladom kontroly nad aktérmi v rámci štátu z hľadiska cieľov, ktoré majú sledovať,
- umožňuje udržiavať jasné rozdelenie medzi súkromným a verejným sektorom,
- určitý stupeň k autonómii, resp. nezávislosti štátu je potrebný, aby bolo možné uskutočňovať akúkoľvek konzistentnú politiku vo vzťahu k dominantným záujmovým štruktúram (Myant – Drahokoupil, 2013, s. 200).

Uvedené aspekty nárokov na modernú byrokratickú organizáciu štátu majú prirodzene ideálny charakter. Prax transformačného procesu ukázala, že medzi jednotlivými štátmi existovali výrazné rozdiely v miere a spôsobe naplnenia uvedených nárokov. Možno to posudzovať z rôznych uhlov pohľadu na úlohu štátu v transformačnom procese, na typy kolapsov funkcií štátu a na ich ne-

nosti na prioritnú mobilizáciu a rozvíjanie domácich zdrojov a aktívnou kreatívnou priemyselnou politikou postupne formovať autonómnu digitálnu, lokálno-regionálnu a svojprávnu ekonomiku (Zelený, 2016). Najnovšie, už reálne využiteľné technológie a rozmanité kombinácie ich zretazovania do vysokoefektívnych produkčných reťazcov odkrývajú kvalitatívne nové možnosti štátu aktívne formovať konkurenčne výkonnú štruktúru národnej ekonomiky prostredníctvom nasledujúcich organicky previazaných procesov:

- prioritne systematicky rozvíjať a zdrojmi zabezpečovať dynamicky adaptívny systém vzdelávania;
- dôsledne vytvárať rámcové podmienky vrátane znásobenia zdrojov, na orientáciu a motiváciu vedy a výskumu na systematickú identifikáciu technologických zmien a prevratov a ich možné prínosy a ohrozenia;
- strategicky inštitucionálne i neformálne koordinovať súčinnosť štátu, vedy a výskumu, vzdelávania a podnikateľskej sféry a budovať zodpovedajúcu infraštruktúru umožňujúcu synergiu pri tvorbe, šírení a efektívnom uplatňovaní inovácií.

Národohospodársky premyslené a zodpovedné využitie technologicke-ekonomických možností novej technologickej revolúcie otvára možnosti podstatne znížiť závislosť od vonkajších faktorov a zvýšiť nielen konkurencieschopnosť, ale aj bezpečnosť ekonomiky a štátu. Pritom, pravda, nemožno zabúdať, resp. ignorovať v mnohom bezprecedentne sociálno-ekonomické premeny a problémy, ktorých civilizované zvládanie bude pravdepodobne zložitejšie a náročnejšie ako riešenie technologicke-ekonomických úloh a problémov. Bude vyžadovať rozpracovanie novej paradigmy celistvých zmien sociálno-ekonomických procesov, ktoré bezpodmienečne vyžaduje nielen široké a komplexné uplatnenie spoločenských vied v interakcii s prírodnými a technickými vedami, ale aj ich obsahovú a metodologickú inováciu. Za kľúčové oblasti, na ktoré by sa mala koncentrovať analytická pozornosť, možno už v súčasnosti považovať:

- prerušenie trendu extrémne zvyšujúcej sa príjmovej a majetkovej polarizácie;
- potreba zásadného prekalibrovania rozdeľovacích a prerozdelených procesov;